

Ahlaki Çözülmenin Çevresel Davranışlar Üzerindeki Etkisi

¹Çiğdem Gülmez

¹ Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Bölümü, TÜRKİYE

Özet

Bu araştırma ahlaki çözülmenin çevreye yönelik ahlaki yargılar ve çevresel davranışlar arasındaki yordayıcı rolünü incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak Timur ve Yılmaz (2013) tarafından uyarlanması yapılmış çevre davranış ölçeği (Goldman, Yavetz & Pe'er 2006), araştırmacı tarafından geliştirilmiş ahlaki çözülme ölçeği ve çevreye yönelik ahlaki yargı ölçeği kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde öğrenim gören 279 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırma verilerinin analizinde yapısal eşitlik modeli çerçevesinde örtük değişkenlerle yol analizinden yararlanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda insanların çevreye yönelik ahlaki yargıları ile çevreye yönelik davranışı arasında anlamlı düzeye ulaşan bir ilişki tespit edilemezken, çevreye yönelik ahlaki yargılar ile ahlaki çözülme arasında negatif, benzer biçimde ahlaki çözülme ile çevreye yönelik davranışlar arasında negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahlaki yargı, ahlaki çözülme, çevresel davranış

The Influence of Moral Disengagement on Environmental Behavior

Abstract

The purpose of this study was to examine mediating role of moral disengagement in relation between attitude towards environment and environmental behavior. The environmental behavior scale (Goldman, Yavetz & Pe'er 2006) adapted by Timur and Selçuk (2013) and, moral disengagement scale and moral attitude towards environment scale was used as data collection tool in this study. Study group in this research are consists of 279 students who are studying in the Kastamonu University Faculty of Religious Studies. The path analysis with implicit variants under structural equivalence model are used in analyzing the data obtained in this study. The result of the analysis do not demonstrate a sensible relationship between the moral judgment of people towards the environment and environmental behavior, however they demonstrate a negative relationship between moral judgment towards the environment and moral disengagement and between moral disengagement and environmental behavior.

Key words: Moral judgment, moral disengagement, environmental behavior

1. Giriş

Sanayi devrimi sonrası doğa hiç olmadığı kadar tahrip edilmiş, insan-doğa dengesi insan eliyle bozulmuş ve insan neredeyse telafisi mümkün olmayan felaketlere neden olmuştur. Küresel ısınma, kaynakların tükenmesi, buzulların erimesi, ormanların yok edilmesi, toprak erozyonları, çölleşme, düzensiz yağışlar, hava kirliliği, trafik kirliliği, gürültü kirliliği, bilinçsiz ve aşırı avlanma neticesi deniz ve kara hayvanlarının nesillerinin tükenmesi, içilebilir su kaynaklarının hızla azalması ve daha pek çoğu insanlığın yüz yüze kaldığı küresel ölçekli çevresel sorunlardır [1]. Tüm insanlığı tehdit eden bu sorunların temelinde büyük ölçüde yine insanın kendisi bulunmaktadır.

*Corresponding author: Yrd. Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Bölümü, TÜRKİYE

İnsanın doğaya verdiği tahribatın boyutlarının görmezden gelinemeyecek bir noktaya ulaşmasıyla çok yakın bir tarihte çevresel sorunlar felsefeden mühendisliğe, psikolojiden teolojiye, pek çok diplinde çeşitli boyutlarda araştırma ve tartışma konusu edilmiştir.

İnsan davranışlarını inceleyen psikolojinin bir alt disiplini olan çevre psikolojisi çevre-insan etkileşimine yönelmiş, çevrenin insan üzerindeki etkileri kadar, insanın da çevre üzerindeki etkilerini inceleme konusu edinilmiştir [2]. Alan yazına bakıldığında “İnsanın çevreye yönelik davranışlarını belirleyen şey nedir?” sorusunun genellikle tutum ve davranış ilişkisi bağlamında cevaplanmaya çalışıldığı görülmektedir [3,4,5,6,7,8]. Çevreye yönelik insan davranışlarının nedenini açıklamaya çalışan çalışmaların yaklaşık üçte ikisinde tutumlar davranışı belirleyen değişken olarak yer almıştır. Ne var ki bu çalışmaların çoğunda çevresel tutum ve davranış arasında kuvvetli ilişki tespit edilememiştir [3]. Elbette bu durum çeşitli teorik ve metodolojik nedenlerden, özellikle tutumların ölçülmesinden kaynaklı zorluklardan doğmuş olabilir. Ancak geleneksel tutum teorilerinin yaklaşımı ile çevreye yönelik davranışları açıklamaya çalışan yaklaşımlar özellikle durumsal faktörlerin insan davranışı üzerindeki etkisini genellikle ihmal etmişlerdir. Diğer davranış alanlarında olduğu gibi çevreye yönelik davranışlar da tek bir nedenle açıklamayacak kadar karmaşıktır. Bu karmaşık ilişkinin anlaşılmasında Albert Bandura'nın sosyal bilişsel kuramı alternatif bir bakış sunabilir. İnsan davranışlarının daha çok modelleme ile kazanıldığını ileri süren Bandura'nın kuramının temel ilkelerinden biri karşılıklı belirleyicilik esasıdır. Buna göre birey (bilişsel ve duygusal, cinsiyet, yaş gibi çeşitli bireysel özellikler), davranış ve çevre arasında karşılıklı belirleyicilik esastır. Bunlar birbirini etkileyerek insan davranışlarını belirler. Ancak burada karşılıklı etki ile bahsedilen hepsinin aynı oranda etkiye sahip olması değil, göreceli olarak bireye, koşullara ve aktiviteye göre değişen bir etkidir [9]. Sosyal kognitif perspektife göre, bir davranışın arkasındaki bilişsel, duygusal ve davranışsal eğilim olarak tanımlanan tutumun [10] tek başına davranışın otomatik belirleyicisi olduğunu söylemek zordur. İnsanların özellikle tutumlarının bilişsel ögesi olan standartlarıyla çelişen davranışlarına ahlaki davranış alanı başta olmak üzere hemen her davranış alanında rastlamak mümkündür. Hiç şüphesiz insanların çevrelerine yönelik davranışlarını belirleyen önemli unsurlardan biri ahlaki standartlardır. Ahlaki standartlar gelişirken ve içselleştirilirken çok çeşitli kaynaklardan beslenmektedir. Sosyal bilişsel yaklaşım, insanların yetişirken anne-babalarını, kardeşlerini, arkadaşlarını, diğer yetişkinleri, sembolik modelleri gözlemlediğini; hangi durum için hangi davranışın uygun olduğunu öğrendiğini ve yavaş yavaş içselleştirilen ahlaki standartların davranışlar için kılavuzluk sağladığını ileri sürmektir. Ayrıca insan, öz-düzenleme kapasitesi sayesinde standartlarını davranışa dönüştürür. Davranış sonucu ortaya çıkan sosyal yaptırımlar ve öz-yaptırımlar olumluysa standartlar ile davranışlar arasındaki uyum artar. Bir başka ifadeyle standartlara uygun davranışlar sosyal ve kişisel olarak memnuniyet duygusu yaratırken, standartlara uymayan davranışlar ise yine sosyal ve kişisel yaptırımlara uğrar. Daha çok öz-yaptırımlar (öz-ödül, öz-saygı, öz-eleştiri, öz-kınama gibi) davranışın içsel standartlara bağlı kalmasını sağlar [11]. Ancak ne ahlaki standartları kazanmış olmak ne de öz-düzenleme becerisine sahip olmak ilke doğrultusunda davranışta bulunmayı zorunlu kılmaz. Öz düzenleme kapasitesi birey tarafından aktive edilmedikçe işlevsel değildir ve seçici aktivasyonla standartlar ve davranışlar arasındaki bağı zayıflatabilecek psikobilişsel ve çevresel unsurlar bulunmaktadır [11]. Albert Bandura sosyal bilişsel kuramı çerçevesinde geliştirdiği ahlaki çözülme mekanizmaları ile insanların bu ikilemden nasıl kurtulduklarını açıklamaya çalışmıştır. Ahlaki çözülme insanların seçici biçimde ahlaki standartlarından uzaklaşmasıdır. Ahlaki çözülme sekiz ilişkili bilişsel mekanizmayla

gerçekleşmektedir. Bu bilişsel mekanizmalar, ahlaki haklılaştırma, örtmece dil, avantajlı kıyaslama, sorumluluğun yer değiştirmesi, sorumluluğun yayılması, sonuçları saptırma veya önemsememe, dehümanize etme ve suç atfetmedir [12].

Ahlaki Haklılaştırma (Moral Justification): Ahlaki haklılaştırma ile insanlar başkalarına veya çevreye verdikleri zararları rasyonelleştirebilirler. Haklılaştırma ile ahlaki olarak kabul edilemeyecek yıkıcı davranışlar sosyal değerlere veya ahlaki amaçlara hizmet eder şekilde tanımlanarak kişisel ve sosyal açıdan kabul edilebilir bir nitelik kazanabilmektedir [11, 12, 13]. Bu haklılaştırma ekolojik problemlerde çeşitli şekillerde karşımıza çıkabilmektedir. Özellikle rekabetçi ekonomik pazarda avantajlar elde etmek, ulusal kalkınmayı veya güvenliği sağlamak gibi gerekçelendirmeler çevreye zarar veren eylemlere meşruiyet kazandırmada sıklıkla kullanılmaktadır.

Örtmece Dil (Euphemistic Language): İnsan davranışları adlandırılmalarına bağlı olarak farklı görünüm kazanabilirler. Çünkü kullanılan dil, davranış algılarını biçimlendiren bir role sahiptir. Örtmece dil sorumlu olunan davranışı maskeleyen veya bu davranışlara kabul edilir bir görünüm verme yoldur. Ayıplanan davranış laf kalabalığı yapılarak, dolandırılarak yumuşatılabilir. Yani bu süreçte; kınanan bir davranış daha zararsız göstermek için ahlaki olarak nötr bir dil kullanılmaktadır [11,12].

Avantajlı-Hafifletici Kıyaslama (Advantageous-Palliative Comparison): Ahlaki olmayan bir davranış daha zararlı olan bir davranışla kıyaslanır. Böylece ahlaki olmayan bu davranış kabul edilebilir bir hale gelebilir. Avantajlı veya hafifletici kıyaslamada çok çirkin bir davranış kullanıldığında daha etkili olur [11].

Sorumluluğun Yer Değiştirmesi (Displacement of Responsibility): İnsanlar bir davranışı yapma veya yapmama noktasında etkin rollerinin olmadığını düşündüklerinde, davranışın sorumluluğunu çeşitli otorite figürlerine veya durumsal faktörlere yüklediklerinde ahlaki standartlara aykırı biçimde davranabilirler [12,13].

Sorumluluğun Yayılması (Diffusion of Responsibility): Sorumluluğun yayılması ile davranış ve davranışı yapan kişi arasındaki bağ zayıflatılabilir. Bu, çeşitli yollarla olabilir. Örneğin işin paylaşılmasıyla sorumluluk da paylaşılır. Grupça alınan bir karara uymak insanları ahlaka aykırı şekilde davranmaya itebilir. Grupça alınan kararlara uyan kişi grubun neden olduğu olumsuz sonuçtan kendini sorumlu tutmayabilir. Herkes sorumludur ancak hiç kimse gerçekten sorumlu değildir [11,12,13].

Sonuçları Önemsememe veya Çarpıtma (Disregard or Distortion of Consequences): İnsanlar kişisel bir çıkardan veya sosyal bir nedenden dolayı diğerlerine karşı zararlı bir davranışta bulduklarında, neden oldukları zararla yüzleşmekten kaçınır veya onu minimize edebilirler. Özellikle kişiler tek başına hareket ettiklerinde davranışın zararlı sonuçlarını minimize etmeye meyillidirler ki böylece kolaylıkla sorumluluktan kaçarlar. Eğer kişi gayri ahlaki davranışının sonuçlarını önemsemiyor, çarpıtıyor, minimize ediyorsa veya bunlara inanmıyorsa, kendini kınaması ve suçluluk duyması için hiçbir neden bulunmamaktadır [11,12,13].

Dehümanizasyon: Dehümanizasyon insanların değersizleştirilmesidir. Standart bir tanımlama ile dehümanizasyon, bir insanın kişilik, karakter, özerklik, şeref, izzet gibi insani özelliklerini yadsıma veya yok saymadır. Eğer kötü davranışa maruz kalan kurbanın insanlığı inkâr edilir, hayvan veya bir nesne olarak görülürse, bu kişiye empati gösterilmez, merhametsiz ve aldırışsız tavırlar sergilenir. Bu insan altı varlıklar duygusuz, hissiz ve çok ağır muamelelerden dahi etkilenmeyecek varlıklar olarak görülür [11,12,13]. Dehümanizasyon insanların diğer insanları aşağılayarak zalimce davranmalarını kolaylaştırdığı gibi doğaya zarar verme pahasına kendi yararlarına sonuçlar elde etmede de ahlaki kısıtlamaları kaldırıcı bir mekanizmadır.

Suç Atfetme (Attribution of Blame): İnsanların düşmanlarına suç atfetmesi, kişisel amaçları temize çıkaran, doğru olmayan fakat elverişli bir çaredir. Bu süreçte insanlar kendilerini kabahatsiz kurbanlar olarak görürler ve kötü davranışlarının tahrik edilme sonucu olduğunu düşünürler. Böylece ahlaki olmayan davranış, provokasyona karşı geçerli savunmacı bir reaksiyon olur. Benzer şekilde kendini temize çıkarma, gayri ahlaki bir davranışın kişisel bir arzudan ziyade çeşitli durumların baskısı altında meydana geldiği düşüncesiyle de sağlanabilir. Kişi insanları ve olayları suçlamakla sadece davranışlarını mazur görmekle kalmaz ayrıca bu süreçte kendini haklı olarak da görebilir [11,14].

Bandura, ahlaki çözümlenin “her yerde ve her eylemde” [11] mümkün olabileceğini belirtmektedir. Ayrıca Bandura ahlaki çözümler ile çevreye yönelik olumsuz davranışlar arasındaki ilişkiyi “*Impeding ecological sustainability through selective moral disengagement*” (Seçici ahlaki çözümlerle ekolojik sürdürülebilirliğin engellenmesi) isimli makalesinde ele almıştır. Ona göre, ahlaki çözümlerin çevresel sorunlar üzerindeki rolü önemlidir ve çevreye yönelik yıkıcı davranışların temize çıkarılmasında gerek bireysel gerekse kurumlar düzeyinde ahlaki çözümler mekanizmaları sıklıkla kullanılmaktadır [15]. Bu teorik zeminden hareketle bu çalışmada Araştırmada, çevreye yönelik yargılar, çevreye yönelik davranışlar ve ahlaki çözümler eğilimi arasındaki ilişki yapısal bir modelle test edilmeye çalışılacaktır. Bu çerçevede ahlaki yargılar ile ahlaki davranışlar arasındaki ilişki nedir?, ahlaki yargılar ile ahlaki çözümler arasındaki ilişki nedir?, ahlaki çözümler ile ahlaki davranışlar arasındaki ilişki nedir? sorularına cevap aranacaktır.

2. Yöntem

2.1. Araştırma Modeli

Araştırma modeli, en genel anlamda araştırmanın amacına uygun, ekonomik biçimde verilerin toplanması ve analizi için gerekli koşulların düzenlenmesidir [16]. Bu araştırma ise ilişki modelidir. İlişki model iki veya daha çok sayıda değişken arasında birlikte değişimin varlığını ve/veya derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelidir [16,17]. Araştırmada çevreye yönelik ahlaki yargılar, ahlaki çözümler eğilimi ve çevreye yönelik davranışlar arasındaki ilişki manidarlığa bakılmıştır. Bu çalışmada, H1, H2 ve H3 olarak tanımlanan üç hipotez incelenmiştir.

H1. Çevreye yönelik ahlaki yargılar ve çevreye yönelik davranışlar arasında pozitif bir ilişki vardır.

H2. Çevreye yönelik ahlaki yargılar ve çevreye yönelik ahlaki çözümler eğilimi arasında negatif bir ilişki vardır.

H3. Çevreye yönelik ahlaki çözülme eğilimi ile çevreye yönelik olumlu davranışlar arasında negatif bir ilişki vardır.

2.2. Araştırma Grubu

Bu araştırmada 2015-2016 eğitim öğretim yılında Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde bahar yarıyılında öğrenim gören öğrencilerden tesadüfi biçimde seçilen 279 kişiden veri toplanmıştır. Tablo 1’de öğrencilere ait tanımlayıcı bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 1. Araştırma Kapsamındaki Öğrencilere İlişkin Kişisel Bilgiler

Tanımlayıcı özellikler		N	%
Cinsiyet	1. Kadın	164	58,8
	2. Erkek	115	41,2
Yaş	1. 20 ve altı	44	15,8
	2. 21	90	32,3
	3. 22	78	28,0
	4. 23	40	14,3
	5. 24 ve üstü	27	9,7
Bölüm	1. İlköğretim Din Kült. ve Ah. Bil.	131	47,0
	2. İlahiyat	148	53,0
Sınıf	1. Sınıf	51	18,3
	2. Sınıf	40	14,3
	3. Sınıf	126	45,2
	4. Sınıf	62	22,2
Öznel Gelir Algısı	1. Düşük	17	6,1
	2. Orta	224	87,5
	3. Yüksek	18	6,5
Toplam		279	100

Tablo 1 incelendiğinde çalışma grubundaki öğrencilerin 164’ünün (%58,8) kadın, 115’inin (%41,2) erkek olduğu görülmektedir. Katılımcıların yaşlarına göre dağılımlarına bakıldığında 44 kişinin (%15,8) 20 yaş ve altında, 90 kişinin (32,3) 21 yaşında, 78 kişinin (%28,0) 22 yaşında, 40 kişinin (%14,3) 32 yaşında, 27 kişinin ise (%9,7) 24 yaş ve üstü olduğu görülmektedir. Öğrencilerin 131’i (47,0) İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümünde, 148’i (53,0) İlahiyat Bölümünde, 51’i (18,3) 1. sınıfta, 40’ı (%14,3), 126’sı 3. Sınıfta (%45,2) ve 62’si (22,2) 4.sınıfta okumaktadır. Öznel gelir algısına göre dağılımlarına bakıldığında ise 17 kişinin (%6,1) düşük gelir düzeyine sahip olduğu, 224’ünün (%87,5) orta düzeyde gelire sahip olduğu ve 18’inin ise (%6,5) yüksek düzeyde gelire sahip olduğu görülmektedir.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırma verilerinin toplanmasında kısa bilgi formu, Goldman, Yavetz ve Pe’er [18] tarafından geliştirilen Çevre Davranış Ölçeği ve araştırmacı tarafından bu çalışma için geliştirilen çevreye yönelik ahlaki çözülme eğilimi ve çevreye yönelik ahlaki yargı ölçeği kullanılmıştır.

Goldman, Yavetz ve Pe'er [18] tarafından geliştirilen çevre davranış ölçeğinin Türk kültürüne uyarlaması Timur ve Yılmaz [19] tarafından yapılmıştır. Bu ölçek 20 maddeden ve altı alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin birinci alt boyutunu Kişinin Ekonomik Yararına Olan Kaynak Koruma Aktiviteleri (KEYOKA, 3 madde), ikinci alt boyutunu Çevreye Duyarlı Tüketici (3 madde), üçüncü alt boyutunu Doğa İle İlgili Boş Zaman Aktiviteleri (4 madde), dördüncü alt boyutunu Geri Dönüşüm Çabaları (3 madde), beşinci alt boyutunu Sorumlu Vatandaşlık (5 madde), altıncı alt boyutunu Çevre Eylemciliği (2 madde) oluşturmaktadır. Timur ve Yılmaz [12] tarafından yapılan DFA analizinde elde edilen uyum ideksleri; $\chi^2/df= 1.917$ ($p=.000$), NNFI=.84 ve RMSEA=.078'dir. Ölçeğin Cronbach Alfa değeri ,85'tir.

Alan yazın taramasında çevreye yönelik davranışlarda ahlaki çözülme eğilimini ölçecek bir ölçme aracına ulaşılamamıştır. Bu nedenle çalışmada ahlaki çözüme eğilimini test edecek bir ölçme aracı, farklı ahlaki problem alanları için geliştirilmiş ahlaki çözülme ölçeklerinin yanısıra özellikle Bandura, Barbaranelli ve Caprara'nın [20] geliştirmiş olduğu "Ahlaki Çözülme Ölçeği" (Moral Disengagement Scale) örnek alınarak geliştirilmiştir. Öncelikle Bandura'nın sekiz çözülme mekanizmasından 7'sine (dehümanization dahil edilmemiştir) uygun düşecek önermeler yazılmıştır. Ahlaki çözülme mekanizmalarından ahlaki gerekçenlendirme için 3, avantajlı kıyas için 3, örtmece dil için 2, sorumluluğu yayma ve sorumluluğun yer değiştirmesi için 3, suç atfetme için 3, sonuçların çarpıtılması ve minimize etme için 3 olmak üzere toplam 17 soru ve 5 boyuttan oluşan bir form hazırlanmıştır. Maddeler beşli Likert tipine uygun olarak "Hiç katılmıyorum=1", "Katılmıyorum=2", "Kararsızım=3", "Katılıyorum=4", "Tamamen katılıyorum=5" biçiminde derecelendirilmiştir. Hazırlanan bu ölçme formunun öncelikle yapı geçerliliğini sınamak amacıyla açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Ölçeğinin faktör desenini ortaya koymak için temel bileşenler analizi, varimax döndürme tekniği kullanılmıştır. Bandura, ahlaki çözülme teorisi temelinde geliştirilecek ölçme araçlarının sekiz, dört ve bir faktörlü olabileceğini ifade etmiştir [20]. Bu bağlamda analiz öncesinde ahlaki çözülme mekanizmalarından dehümanize boyutu dışarıda bırakıldığı ve sorumluluğun yer değiştirmesi ile sorumluluğun yayılması boyutu birleştirildiği için ortaya çıkacak faktöryel yapının beş, yada Bandura'nın işaret ettiği bir dört faktörlü veya bir faktörlü olması beklenmiştir. Analiz sonucunda beş boyutlu bir yapıya ulaşılmış ancak sorumluluğun yerdeğiştirmesi ve yayılması boyutuna giren maddelerle (Herkesin çevreyi kirlettiği bir yerde, kimse tek başına çevreyi kirlettiği için suçlanamaz., Modern hayat kaçınılmaz biçimde insanları çevreye zarar vermeye itmektir., İnsanlar geçim derdi ile mücadele ederken çevreyi düşünmedikleri için suçlanmamalıdır.) örtmece dil boyutuna giren maddelerin (Kamuya açık park, bahçe duvarlarına şiir yazmak, resim yapmak vb. sadece yaratıcı ruhu ifade etmenin bir yoludur., Başkalarının duyacağı şekilde yüksek sesle müzik dinlemek sadece biraz deşarj olma yoludur.) kendi boyutları altında toplanmadığı farklı boyutlara dağılışı görülmüştür. Ortaya çıkan bu durum teorik temele uymadığı için örtmece dil sorumluluğun yer değiştirmesi ve yayılması boyutu dışarıda bırakılarak analiz tekrar edilmiştir. Analiz sonucunda teorik temel uygun dört ahlaki çözülme buyutun yer aldığı bir yapıya ulaşılmıştır. Analiz sonuçları ve güvenilirliğini sınamak için hesaplanan Cronbach Alfa değerleri aşağıda Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Çevreye Yönelik Ahlaki Çözülme Eğilimi Ölçeği Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları

	Madde Yüklü	Açıklanan Varyans	Cronbach Alfa

	Maddeler			
1. Faktör	Ahlaki Gerekeçlendirme			
1.	Bilimin ilerlemesi için doğaya zarar verme riski yüksek olsa bile (nükleer denemeler gibi) deneyler yapılmalıdır.	,731	%27,78	,531
2.	Ülkelerin enerji üretiminde dışa bağımlılığını azaltması için akarsular üzerine hidroelektrik santrallerinin kurulması bir zorunluluktur.	,798		
3.	Tarım ürünlerinin verimini artırmak için çiftçilerin suni gübre kullanımı kaçınılmazdır.	,587		
2. Faktör	Avantajlı Kıyas			
4	Fabrika atıklarına kıyasla ev atıklarının akarsulara, göllere ve denizlere verdiği zarar o kadar da önemli değildir.	,724	%12,28	,670
5.	Gelişmiş ülkelerin çevreye verdikleri zarara kıyasla gelişmekte olan ülkelerin çevreye verdikleri zarar çok fazla önemsenmemelidir.	,729		
6.	Endüstriyel atıklara kıyasla bireylerin çevreye attıkları çöpler o kadar da ciddi bir sorun değildir.	,743		
3. Faktör	Suç atfetme			
7.	Halka açık yerlerin korunması ve temizlenmesi belediye işçilerinin görevidir. Buralar temiz değilse belediye görevini yapmıyor demektir.	,654	%11,81	,621
8.	Anne babaları, okullar iyi bir çevre bilinci vermiyorsa çevreye zarar veren insanları suçlamak anlamsızdır.	,799		
9.	Devlet çevre kirliliği konusunda caydırıcı cezalar vermiyorsa çevreyi kirletenler suçlanmamalıdır.	,749		
4. Faktör	Çarpıtma ve Minimize etme			
10.	Çevre kirliliği gereğinden fazla abartılmaktadır.	,709	%8,47	,727
11.	Bir ülkede ekonomik problemler varken çevre sorunlarıyla uğraşmak anlamsızdır.	,778		
12.	Çevre kirliliği, geri kalmış ülkelerin kaynaklarını daha iyi sömürmek ve bu ülkelerin kalkınmasını önlemek için Batılar tarafından uydurulmuş bir mittir.	,789		
	KMO =756, Bartlett's Testi 674,40 p<,01		%60,34	,781

Yargısal düzeyde çevreye yönelik genel ahlaki tepkileri ölçmek için Siu ve Cheung'ın [8] çevresel tutum ölçeğinin biliş boyutundaki maddeler yeniden düzenlenerek (Çevreyi korumak herkesin sorumludur., İnsanların kişisel çıkarlarına ters düşse bile doğayı korumaya çalışmalıdır.) yararlanılmıştır. Ayrıca araştırmacı tarafından “İnsanlar doğaya hükmetmek üzere yaratılmışlardır” ve “İnsanlar doğaya karşı ahlaken sorumludur.” “İnsanların çevreye diledikleri gibi davranma hakkı vardır” maddeleri ilave edilmiştir. Ölçekteki maddeler beşli Likert tipinde “Hiç katılmıyorum=1” “Katılmıyorum=2”, “Kararsızım=3”, “Katılıyorum=4”, “Tamamen katılıyorum=5” şeklinde derecelendirilmiştir. Yapılan ilk açımlayıcı faktör analizinde “İnsanlar doğaya hükmetmek üzere yaratılmıştır”, “İnsanların çevreye diledikleri gibi davranma hakkı vardır” maddeleri kabul edilir faktör yükü üretmemiştir. Bunlar dışarıda bırakılarak analiz tekrar edilmiştir. Aşağıda Tablo 3'te tekrar edilen açımlayıcı faktör analizi sonucu elde edilen faktör yükleri ve güvenilirlik katsayısı Cronbach Alfa değeri verilmiştir.

Tablo 3. Çevreye Yönelik Ahlaki Yargılar Ölçeği Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları

	Madde Yüğü	Açıklanan Varyans	Cronbach Alfa
Maddeler			
1.	Çevreyi korumak herkesin sorumludur.	,749	0,66
2.	İnsanların kişisel çıkarlarına ters düşse bile doğayı korumaya çalışmalıdır.	,814	
3.	İnsanlar doğaya karşı ahlaken sorumludur.	,762	
<i>KMO =650, Bartlett's Testi 124,38, p<,01</i>			<i>%60,13</i>

2.4. Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen verilerin çözümlenmesi SPSS 16 ve Lisrel 8.7 programı ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmacı tarafından geliştirilen ölçme araçlarının yapı geçerliliği açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analiziyle test edilmiş, iç tutarlılığını belirlemek için ise Cronbach Alfa katsayısı hesaplanmıştır. Çevreye yönelik ahlaki yargılar, çevreye yönelik ahlaki çözümlene eğilimi ve çevreye yönelik davranışlar arasındaki ilişkiler gizil değişkenlerle yol analizi kullanılarak incelenmiştir.

3. Araştırmanın Bulguları

3.1. Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Gizil değişkenlerle yol analizi öncesinde analize dahil edilecek tüm değişkenlere doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Çevre davranış ölçeği için yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucu incelendiğinde 3 maddelik boş zaman aktiviteleri alt boyutuna ait bir gözlenen değişkenin yol katsayısının t değerinin anlamsız ($t = 1.53 < 1.96$) olduğu, bir değişkenin ise çok yüksek hata varyansı (0,96) ürettiği görülmüş, geri kalan tek gözlenen değişkenin boş zaman aktiviteleri gizil değişkenini yordama kapasitesi olmadığı için de, bu boyutun model dışı bırakılmasına karar verilmiştir. Ayrıca Çevre Eylemciliği alt boyutu ile Sorumlu Vatandaşlık altboyutu arasında yüksek kovaryans (0.99) olduğu için bu boyutların birleştirilmesine karar verilmiştir. Yinelene analiz sonucunda elde edilen ölçme modeline ait regresyon katsayıları Tablo 4. de ve uyum iyiliği indeksleri Tablo 5. de verilmiştir.

Açımlayıcı faktör analizi ile elde edilen dört boyutlu yapının doğruluğunu test etmek için çevreye yönelik ahlaki çözümlene ölçeğine ve tek boyutlu olan çevreye yönelik yargılar ölçeğine de doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda elde edilen regresyon kat sayıları Tablo 4. de ve modele ilişkin uyum indeksleri Tablo 5. de görülmektedir.

Tablo 4. Doğrulayıcı Faktör Analizi Regresyon Katsayıları

	Faktörler	Madde	Standart Regresyon Katsayısı	Standart Hata Varyansları	t Değeri
Çevre Davranış Ölçeği	KYEO	9	0.76	0.54	9.77
		10	0.77	0.23	11.74
		14	0.30	0.88	5.37

	ÇDT	5	0.66	0.56	9.01
		6	0.60	0.66	8.10
		7	0.39	0.84	5.54
	GDC	2	0.51	0.75	6.67
		4	0.30	0.91	3.92
		13	0.57	0.69	7.25
	AÇE-SV	1	0.47	0.71	8.55
		3	0.44	0.78	7.24
		8	0.65	0.58	10.64
		11	0.49	0.67	9.13
		12	0.38	0.81	6.69
		16	0.78	0.58	10.56
		17	0.73	0.65	9.35
Çevreye Yönelik Ahlaki Çözülme Eğilimi	Haklılaştırma	1	0.68	0.53	7.24
		2	0.46	0.79	5.68
		3	0.43	0.82	3.40
	Avantajlı Kıyaslama	4	0.63	0.60	10.05
		5	0.75	0.43	12.15
		6	0.61	0.63	9.62
	Suç Atfetme	7	0.50	0.75	7.17
		8	0.68	0.54	9.26
		9	0.65	0.57	8.98
	Çarpıtma Minimize etme	10	0.73	0.47	12.36
		11	0.82	0.33	14.03
		12	58	0.67	9.41
Ahlaki Yargı	Çevreye yönelik ahlaki yargı	1.	0.67	0.55	10.66
		2.	0.77	0.40	12.13
		3.	0.70	0.52	11.04

Çevreye yönelik davranış ölçeğinde faktör yükleri 0.30 ile 0.78 arasında, hata varyanslarının 0.41 ile 0.91 arasında değişmektedir. Hata varyansları incelendiğinde Madde 4'e ilişkin hata varyansının (0.91) yüksek olduğu görülmektedir. Ancak söz konusu maddelerin t değerlerinin manidar olması nedeniyle bu göstergenin modelden çıkarılmamasına karar verilmiştir. Aşağıda Tablo 5. de modele ait uyum indeksleri incelendiğinde modelin kabul edilebilir düzeyde uyum değerleri ürettiği söylenebilir [21,22].

Çevreye yönelik ahlaki çözülme ölçeğinin faktör yükleri 0.43 ile 0.82 arasında, hata varyansları 0.33 ile 0.82 arasında değişmektedir. Aşağıda Tablo 5 de modele ait uyum indeksleri incelendiğinde modelin iyi düzeyde uyum indeksleri ürettiği bu nedenle dört faktörlü yapının doğrulandığı söylenebilir. Ayrıca tek boyutlu çevreye yönelik ahlaki yargılar ölçeği için yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda faktör yüklerinin 0.67 ile 0.77 arasında, hata varyanslarının 0.40 ile 0.55 arasında değiştiği ve model indekslerinin mükemmel uyuma işaret ettiği görülmektedir.

Tablo 5. Standart Uyum İyiliği Değerleri ile Araştırmada Elde Edilen Uyum Değerlerinin Karşılaştırılması

Uyum İndeksleri	İyi Uyum İndeksleri	Kabul Edilebilir İndeksleri	Çevre Davranış Ölçeği Uyum Ölçüleri	Çevreye Yönelik Ahlaki Çözülme Eğilimi Uyum Öl.	Çevreye Yönelik Ahlaki Yargılar Uyum Ölçüleri
χ^2	$0 \leq \chi^2 \leq df$	$0 \leq \chi^2 \leq df$	$\chi^2 = 218.22, df = 97$	$\chi^2 = 79.5, df = 48$	$\chi^2 = 0, df = 0$
p>	> 0.05	> 0.05	P<0.05	P<0.05	P=1.00000
χ^2 / df	$\chi^2 / sd \leq 2.5$	$2.5 < \chi^2 / d \leq 5$		1,51	
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0.05$	$0,05 < RMSEA \leq 0.08$	0.067	0.049	0.000
SRMR	$0 \leq S-RMR \leq 0.05$	$0,05 \leq SRMR \leq 0.08$	0.078	0.059	
GFI	$0.95 \leq GFI \leq 1$	$0.90 \leq GFI < 0.95$	0.91	0.95	
AGFI	$0.95 \leq AGFI \leq 1$	$0.90 \leq AGFI < 0.95$	0.87	0.93	
CFI	$0.95 \leq CFI \leq 1$	$0.90 \leq CFI < 0.95$	0.92	0.96	
NFI	$0.95 \leq NFI \leq 1$	$0.90 \leq NFI < 0.95$	0.86	0.92	
NNFI	$0.95 \leq NNFI < 1$	$0.90 \leq NNFI < 0.95$	0.90	0.95	

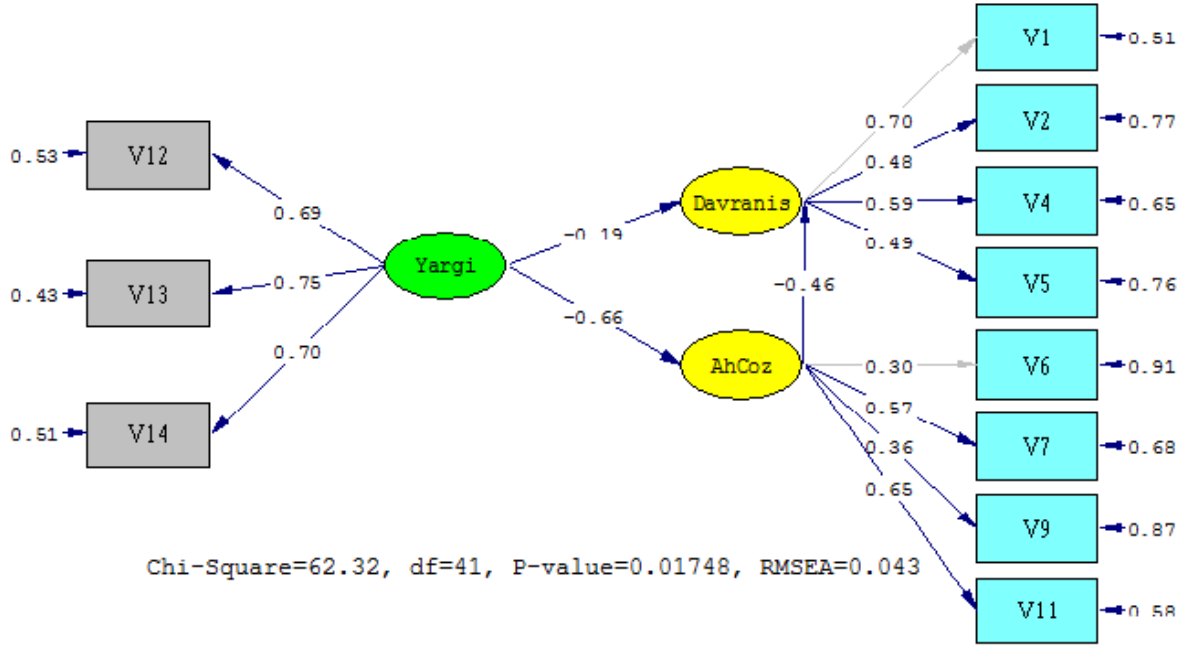
3.2. Çevreye Yönelik Ahlaki Yargılar, Ahlaki Çözülme Eğilimi ve Çevreye Yönelik Davranışlar Arasındaki İlişkiye Yönelik Yol Analizi

Gizil değişkenlerle yol analizinde tüm model ölçme modeli ve yapısal modelden oluşmaktadır. Yol analizlerinde iki tür yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan birincisinde ölçme modeli ve yapısal model aynı anda analiz edilmekte ayrıca ölçme modeli ve yapısal model için aynı anda uyum iyiliği değerleri hesaplanmaktadır. İkincisinde ise önce ölçme modeli test edilmekte ve uygun ölçme modeline ulaşıldıktan sonra yapısal model analiz edilmektedir. Bir başka ifade ile yapısal modelde yer alacak tüm örtük değişkenler arasındaki ilişkilerin serbest bırakıldığı bu modelde, modelin kabul edilebilir uyum değerleri üretip üretmediği “doğrulayıcı faktör analizi” ile incelenmektedir. Ölçme modelinin kabul edilebilir uyum değerleri üretmesi sonucunda yapısal model test edilmektedir. Ölçme modeli ve yapısal modelin ayrı yapıya sahip olduğu gerekçesiyle birbirinden ayrı biçimde analiz edilmesi gerektiği ileri sürülmektedir [22]. Bu çalışmada ikinci yol izlenmiştir.

Bu çalışmada yapısal modeli oluşturan gözlenen değişkenler ve gizil değişkenler şöyle tanımlanmıştır: Çevreye yönelik ahlaki yargılar üç madde ile ölçülmüştür. Söz konusu maddeler çevreye yönelik ahlaki yargılar gizil değişkenin gözlenen değişkenleridir. Ahlaki çözülme eğilimi gizil değişkenin dört gözlenen değişkeni bulunmaktadır. Bunlar ahlaki çözülme ölçeğinin alt boyutlarına ilişkin toplam puanlardır. Aynı şekilde çevreye yönelik davranış gizil değişkenin dört gözlenen değişkeni vardır. Çevre Davranış Ölçeğine uygulanan DFA sonucu ortaya çıkan dört boyuta ait toplam puanlar çevreye yönelik davranışın gözlenen değişkenleri olarak alınmış ve analize dahil edilmiştir.

Yapılan yol analizi sonrasında elde edilen model incelendiğinde, gizil ve gözlenen değişkenler arasındaki standardize edilmiş regresyon katsayılarının ve t-değerlerinin anlamlı olduğu görülmüştür. Modelin uyum indekslerinin de mükemmel yakın olduğu ifade edilebilir. Elde edilen uyum indeksleri şöyledir: [$\chi^2(d=41, N=279)=62.32$, $(\chi^2/sd)=1.52$, $p<.01$, $RMSEA=0.043$, $RMR=0.022$, $S-RMR= 0.056$, $NFI=0.92$, $NNFI= 0.96$, $CFI=0.97$, $GFI=0.96$, $AGFI= 0.94$].

Görüldüğü gibi model testinde oldukça yüksek uyum değerleri elde edilmiştir. Aşağıda Şekil 1’de yapısal modele ait standardize edilmiş yol katsayıları görülmektedir.

Şekil 1. Yapısal modele ait standardize edilmiş yol katsayıları

Yukarıdaki diagram incelenerek hipotezler değerlendirilebilir. H1 hipotezi çevreye yönelik ahlaki yargıların çevreye yönelik davranışlar üzerindeki etkisini sınamaktadır. Modele göre yargı ve davranış arasında anlamlılık düzeyine ulaşan bir ilişki tespit edilememiştir ($r = -0.19$; $t = -1.26$). Buna göre H1 hipotezi reddedilmektedir.

H2 hipotezi çevreye yönelik ahlaki yargılar ile ahlaki çözülme arasındaki ilişkiyi test etmektedir. Modele göre çevreye yönelik ahlaki yargıları yüksek olan bireylerin ahlaki çözülme eğilimleri zayıftır ($r = -0.66$, $t = -3,78$). Bu durumda H2 hipotezi kabul edilebilir.

H3 hipotezi çevreye yönelik ahlaki çözülme eğilimi ve çevreye yönelik davranışlar arasındaki ilişkiyi test etmektedir. Yani çevreye yönelik ahlaki çözülme eğilimi arttıkça çevreye yönelik olumlu davranışlarda azalma olduğunu varsaymaktadır. Şekilde görüldüğü gibi ahlaki çözülme eğiliminden çevreye yönelik davranışlara çizilen yolun negatif ve anlamlı olduğu görülmektedir ($r = -0.46$, $t = -2.35$). Bu durumda H3 hipotezinin kabul edileceği söylenebilir.

4. Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmada, çevreye yönelik yargılar, çevreye yönelik davranışlar ve ahlaki çözülme eğilimi arasındaki ilişkiyi ortaya koyan bir yapısal model önerilerek değerlendirilmiştir. Modele ilişkin elde edilen uyum indekslerinin kabul edilirdiği görülmüştür. Yapısal modele ilişkin ilk bulgu, katılımcıların çevreye yönelik olumlu ahlaki yargılarının çevreye yönelik davranışları

etkilemediğini göstermektedir. Bir diğer ifadeyle katılımcıların kendileri çevreye karşı ahlaken sorumlu görmeleri, onların çevreye yönelik olumlu davranışlarını yordamamıştır. Alan yazında tutum ve davranış ilişkisi üzerine yapılan araştırma sonuçlarına bakıldığında, elde ettiğimiz bu sonucu destekleyenlerin yanısıra örtüşmeyen sonuçları da görmek mümkündür.

Van Liere, ve Dunlap Schwartz'ın [23] ahlaki norm-aktivasyon modeli çerçevesinde ahlaki normlarla bahçe-alan gibi yerlerdeki atıkları yakma davranışı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Araştırmaları sonucunda davranışların sonuçlarının farkında olma ile çevreye yönelik yıkıcı davranış arasında bir ilişki bulamazlarken, sorumluluk alma duygusu ise yüksek düzeyde ilişkili bulunmuştur. Benzer şekilde Kaiser ve Shimoda [24] sorumluluk duygusunun çevreye yönelik davranışları etkilediğini söylemektedir. Kurdukları yapısal eşitlik modeli sonucunda ahlaki sorumluluk duygusunun davranış üzerinde belirleyici olduğunu, suçluluk duygusunun sorumluluk duygusundaki varyansın yüzde 44'ünü, sorumluluk yargılarının sorumluluk duygusundaki varyansın yüzde 45'ini açıkladığını ve sorumluluk duygusunun da ekolojik davranışlardaki değişimin yüzde 55'ini açıkladığını göstermişlerdir. Yılmaz, Yıldız ve Arslan [26] tarafından yapılan yapılan bir çalışmada da üniversite öğrencilerinin çevresel duyarlılıkları ve tutumlarının çevresel davranışlarına etkisi yapısal eşitlik modeli ile incelenmiştir. Modele göre çevresel duyarlılığın tutumdaki değişimin %54'ünü, çevresel tutumların ise çevresel davranıştaki değişimin %28' ini açıkladığı belirlenmiştir.

Scott ve Willits [4] tarafından Pensilvanyada yürütülen bir çalışmada çevreye yönelik tutumlar ve çevreyi korumaya yönelik davranışlar arasındaki ilişki incelenmiş ve değişkenler arasında çok düşük korelasyon çıkmıştır. Çeşitli sosyal özelliklerin daha fazla belirleyici olduğu ifade edilmiştir. Poortinga, Steg ve Vlek [25] ise evlerde enerji tüketimi üzerinde değerlerin rolünü incelemişlerdir. Onlarda tutumsal değerlerin bu tür çevreci davranışları açıklamada çok sınırlı olduğunu ifade etmişlerdir. Siu ve Cheung'ın çevresel tutum, niyet ve davranış arasındaki ilişkiyi yapısal modelle test ettiği araştırma sonuçları bu çalışmayı desteklemektedir. Siu ve Cheung, çevreye yönelik aktüel davranışı niyetin %19 oranında açıkladığını, çevresel tutumun ise aktüel davranışı açıklama düzeyinin çok düşük olduğunu belirtilmiştir [8]. Bu çalışmaların elde ettiğimiz sonuçları desteklediğini söyleyebiliriz.

Modele ilişkin ikinci bulguya göre çevreye yönelik olumlu yargılar ahlaki çözülme eğilimiyle negatif biçimde ilişkilidir. Elde ettiğimiz model H2 hipotezini desteklemiştir. Alan yazında ekolojik alanda ahlaki çözülme üzerine ampirik bir çalışmaya ulaşamadığı için elde edilen sonuçları kıyaslama imkanına sahip değiliz. Ancak diğer ahlaki problem alanlarında (örneğin kopya, bilişsel suçlar, akran zorbalığı gibi) ahlaki yargılar ve ahlaki çözülme arasında negatif bir ilişkinin olduğunu gösteren çalışmalar bulunmaktadır. Cava [27] öğrencilerin kopya konusundaki ahlaki yargıları ile kopya davranışları arasındaki ilişkide ahlaki çözülmenin rolünü araştırmıştır. Cava, araştırma sonucunda kopyanın ahlaki olarak yanlış olduğuna inanan öğrencilerin, ahlaki çözülme eğilimlerinin zayıf, kopya davranışlarının da düşük olduğu, ayrıca öğrencilerin kopyaya yönelik ahlaki yargıları ile kopya davranışları arasında ahlaki çözülmenin aracılık ettiği sonucuna ulaşmıştır. Örgütsel yozlaşma bağlamında ahlaki çözülmenin ele alındığı bir başka çalışmada, çalışanların ahlaki çözülme eğilimleri ile ahlaki standartlara aykırı karar alma durumları arasında pozitif yönde, ahlaki farkındalık düzeyleri ile negatif yönde ilişki olduğu ve ahlaki çözülmenin ahlaki farkındalığı köreltici bir etkisinin olduğu saptanmıştır [28].

Modele ilişkin üçüncü bulguya göre ahlaki çözülme eğilimi ve çevreye yönelik olumlu davranışlar arasında negatif bir ilişki ortaya çıkmıştır. Alan yazında çeşitli problem alanlarında ahlaki olmayan davranışlar ve ahlaki çözülme arasında ilişki olduğunu ortaya koyan çok sayıda çalışma bulunmaktadır [20, 29, 30]. Örneğin Bandura, Barbaranelli ve Caprara [20], gençlerin antisosyal davranışları ile ahlaki çözülme eğilimleri arasında pozitif bir ilişki olduğunu, prososyal davranışları ile ahlaki çözülme eğilimleri arasında ise negatif bir ilişki olduğunu göstermişlerdir. Literatürde çevreye yönelik davranışlar ve ahlaki çözülme ilişkisi üzerine bir araştırmaya ulaşılamamış olsa diğer ahlaki problem alanlarında ahlaki çözülme üzerine yapılan araştırma sonuçları bu çalışmada elde edilen sonuçları desteklemektedir.

Ahlaki çözülme kuramı, yaptığı eylemin doğruluğuna veya yanlışlığına karar verme ve buna göre davranışta bulunma kapasitesine sahip olan insanın, ahlaki yargılarını askıya alarak, yani yargılardan seçici biçimde uzaklaşarak ahlaki olmayan davranışlarına meşruiyet kazandırmasını sağlayan süreci anlamamıza yardımcı olmaktadır. Ahlaki ikilemlerin yaşandığı birçok problem alanında bu düşünceden faydalanarak insan davranışları anlaşılmaya ve değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlardan hareketle çevre, ahlak ve davranış bağlamında, çevreyi korumanın insanın sorumluluk alanında dahil olduğunu bilmenin ve çevreye karşı ahlaken yükümlü olduğu bilincini taşımanın çevreye yönelik olumlu davranışların garantörü olmadığını, insanların sorumluluk ve ilkelerinden ahlaki çözülme ile seçici biçimde kopabileceği ve çevreye karşı olumlu olamayan davranışlarda bulunabileceğini söylemek mümkündür.

5. Kaynakça

- [1] Karpuzcu M. Çevre kirlenmesi ve kontrolü. 9. Baskı. İstanbul: Kubbealtı; 2007.
- [2] Bechtel RB, Churchman A. Handbook of psychology environmental. New York: John Wiley & Sons, 2002.
- [3] Kaiser FG, Wöfling S, Fuhrer U. Environmental attitude and ecological behaviour. Journal of Environmental Psychology. 1999;19:1–19.
- [4] Scott, D, & Willits FK. Environmental attitudes and behavior: a pennsylvania survey. Environment & Behavior. 1994; 26:239– 260.
- [5] Maloney MP, Ward MP. Ecology: let's hear from the people. An objective scale for the measurement of ecological attitudes and knowledge. American Psychologist, 1973; 28:583-586.
- [6] Kollmuss, A, Agyema, J. Mind the Gap: why do people act environmentally and what are the barriers to pro-environmental behavior", Environmental Education Research, 2002; 8(3): 239-260
- [7] Müderrisoğlu H, Altanla A. Attitudes and Behaviors of Undergraduate Students toward Environmental Issues. International Journal of Environmental Science and Technology. 2011; 8(1):159-168.
- [8] Siu OL, Cheung KY. A structural equation model of environmental attitude and behaviour : the Hong Kong experience, Centre for Public Policy Studies : CPPS Working Paper Series.1999; <http://commons.ln.edu.hk/cgi/viewcontent.cgi?article=1048&context=cppswp>. 1999.
- [9] Bandura A. The self system in reciprocal determinism. American Psychologist. 1978; 33(4):344-358.

- [10] Kağıtçıbaşı Ç. Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar Sosyal Psikolojiye Giriş. 16. Baskı. İstanbul: Evrim. 2014.
- [11] Bandura, A. Social cognitive theory of moral thought and action. William M. Kurtines & Jacob L. Gewirtz, (Eds.), Handbook of moral behavior and development, Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale, New Jersey, 1991; 45-103.
- [12] Bandura, A. Selective activation and disengagement of moral control. Journal of Social Issues, 1990; 46 27-46.
- [13] Bandura A. Selective moral disengagement in exercise of moral agency. Journal of Moral Education, 2002; 31: 101-119.
- [14] Bandura A. Moral disengagement in the perpetration of inhumanities. Personality and Social Psychology Review, 1999; 3: 193-209.
- [15] Bandura A. Impeding ecological sustainability through selective moral disengagement. International Journal of Innovation and Sustainable Development. 2007; 2:8-35.
- [16] Karasar N. Bilimsel araştırma yöntemi. Ankara: Nobel; 1999.
- [17] Fraenkel JR, Wallen NE. How to design and evaluate research in education (6th Ed.). New York: McGraw-Hill; 2006.
- [18] Goldman D, Yavetz B, Pe'er, S Environmental literacy in teacher training in Israel: Environmental behavior of new students. Journal of Environmental Education 2006; 38(1)3-22.
- [19] Timur S., Yılmaz M. Çevre davranış ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması. Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. 2013; 33(2): 317-333.
- [20] Bandura A, Barbaranelli C, Caprara C. Mechanisms of moral disengagement in exercise of moral agency. Journal of Personality and Social Psychology. 1996;71(2), 364-374.
- [21] Kline RB. Principles and Practice of Structural Equation Modeling,(Third Edition), The New York: Guilford Press; 2011.
- [22]Şimşek, ÖF. Yapısal eşitlik modellemesine giriş: Temel ilkeler ve lisrel uygulamaları, Ankara: Ekinoks Yayınları. 2007.
- [23] Van Liere KD, Dunlap, RE. Moral norms and environmental behavior: an application of Schwartz's norm-activation model to yard burning. Journal of Applied Social Psychology. 197;8:174-188.
- [24] Kaiser FG, Shimoda TA. Responsibility as a predictor of ecological behaviour Journal of Environmental Psychology. 1999: 243-253.
- [25] Poortinga W, Steg L, Vlek C. Values, environmental concern, and environmental behavior a study into household energy use environment and behavior, 2004; 36(1):70-93
- [26] Yılmaz V., Yıldız Z., Arslan T. Üniversite öğrencilerinin çevresel duyarlılıkları ile çevresel davranışlarının yapısal eşitlik modeliyle araştırılması. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 2011; 30:271-278.
- [27] Cava VE. Moral disengagement and academic cheating: The role of individual difference and situational variables. Unpublished Ph. D thesis, The City University of New York, New York. 2000.
- [28] Moore C. Moral disengagement in processes of organizational corruption. Journal of Business Ethics, 2008; 80(1):129-139.
- [29] Vargas M. Perception of violence and moral disengagement of adolescents. Unpublished Ph. D thesis, Walden University, Minnesota. 2000.

[30] Pelton J, Mary G, Rex F, Gene B. The moral disengagement scale: extension with an American minority sample. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*. 2004; 26 (1):31-39.